

Дәріс № 5. Гегемониялық тұрақтылық теориясы.

Дәріс жоспары:

1. Гегемониялық тұрақтылық теориясы негізгі ережелері.

2. Гегемонизм кезеңдері.

3. Соғыс гегемония механизмі ретінде.

Дәріс мақсаты: дәріс барысында гегемониялық тұрақтылық теориясы танымалдығы, оның негізгі ережелері туралы, гегемонизм кезеңдері, шегі туралы, соғыс гегемония механизмі ретінде және сыншылар гегемониялық тұрақтылық теориясы жайлы пікірлерді қарастыру.

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны: 1. Гегемониялық тұрақтылық теориясы, неореализмнің жалпы теориясы, гегемон-мемлекетінің саяси үстемдігі капитализмнің экономикалық дамуының біркелкі заңына байланысты сөзсіз құлдырайды деп тұжырымдайды. Теория американдық ғалым Р.Гилпиннің "Дүниежүзілік саясаттағы соғыс және өзгеріс" (1981) кітабының арқасында ең танымал болды.

Теорияның танымалдығы. 1990 жылдардан бастап теория сарапшылар мен саясаткерлер арасында танымалдылықтың екінші толқынын бастан кешірді. Б. Клинтон әкімшілігі үшін КСРО/Ресеймен әскери қақтығыс өзекті болмады, өйткені "қырғи қабақ соғыстың" аяқталуымен антагонизм мәселесі шешіліп, Жаңа Ресей билігі адалдық танытты. Американдық гегемонияның жақтаушылары АҚШ-тың әлемдік үстемдігінің дамып келе жатқан циклін басқа негіздерде, ең алдымен озық экономикалық даму және басқа елдермен ынтымақтастық арқылы талқылады. 2000 жылдары өзінде көп полярлыққа бейімділіктің күшеюі және АҚШ-тың әлемдегі ықпалының салыстырмалы төмендеуі аясында да теорияға деген қызығушылық бәсеңдемейді. Енді теорияның көмегімен олар АҚШ-тың құлдырауы неге басталды және көшбасшылықты неге ұзартуға болады деген сұраққа жауап іздеді.

Негізгі ережелер. Әдістемеде гегемониялық тұрақтылық теориясы циклдік даму идеяларын, құрылымдық реализм мен тарихи элементтерін біріктіреді. Сонымен қатар, циклдік белгілі бір уақыт шеңберіне ие емес (цикл теориясындағыдай) және белгілі бір гегемон-мемлекеттің экономикалық даму динамикасымен байланысты, бұл Р.Гилпиннің ілімін саяси экономикалық теориялармен жақындастырады. Оның мақсаты К. Уолц құрылымының статикалық сипатын жеңу болды, яғни құрылымға үздіксіз өзгеретін қатынастар ретінде қарау.

Гегемониялық тұрақтылық теориясының негізі ұлы империялардың экономикалық дамуын зерттеуге негізделген жалпылау болып табылады, бірақ тарихи материал теориялық ережелердің дәлелі емес, иллюстрация

үшін қолданылады. Р. Гилпин құрылымдық реализмнің қатаң логикасынан бас тартады, бұл интуитивті, өзі атап өткендей, халықаралық қатынастардың құрылымы мен жүйесін түсінуге әкеледі. Р. Гилпиннің "анархия" термині жоғарғы егемендіктің болмауы ретінде емес (К.Уолцтың айтуы бойынша), бірақ әртүрлі тарихи дәуірлерде өзгертін гегемонға мемлекеттердің бағыну принципі ретінде түсіндіріледі. Халықаралық қатынастардың құрылымы бағынудың үш түрінің бірін білдіреді. Біріншісі, гегемониялық құрылым тарихта басым болды, өйткені басқалардың барлығы бір мемлекеттің гегемониясына қарай дамуға бейім болды. Қалған екеуі, биполярлы және көпполярлы құрылымдар тарихта аз тұрақты және берік болып көрінді.

2. Гегемонизм кезеңдері. Гегемонизм эволюциясында Р. Гилпин Экономикалық даму сауда мен егіншілікке тәуелді болған дамудың алғашқы, империялық кезеңін анықтады. Экономикалық өсімге негізінен экстенсивті басқару әдістері қол жеткізді, ал басқару командалық сипатта болды. Сондықтан әскери шығындардың өсуі белгілі бір уақытта экономикалық профициттің жинақталуынан асып түсе бастады және империя құлдырады. Технологиялық және экономикалық прогресс баяу жүрді, өйткені империялар ғасырлар бойы өмір сүрді.

Екінші кезең, шын мәнінде гегемонизм, Р. Гилпин теориясында орталық орын алады. Ол үшін қазіргі гегемонизм ұлттық мемлекеттің халықаралық саясаттың басты субъектісі ретінде әрекет етуімен ерекшеленеді; экономикалық өсім ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу арқылы қамтамасыз етіле бастады; әлемдік экономикалық нарық қалыптасты. Басқаруда нарықтық қатынастар ескерілді, экономикалық даму қарқыны өсті, ал аумақтық кеңею орны біртіндеп әлемдік экономиканы басқару тетіктері мен саяси ықпалға ие болды.

Халықаралық жүйенің тұрақтылығы цикл теориясының құрылыстарына ұқсас гегемонның тұрақты үстемдігі кезеңінде болады. Бірақ келесі гегемонның көтерілу және құлау циклі мемлекеттің экономикалық, әскери және технологиялық қуаты көрсеткіштерінің біркелкі емес өсу динамикасын көрсететін логистикалық S-тәрізді қисықпен сипатталады. Бірінші кезеңде гегемонның күші артады, бірақ ол халықаралық жүйені күш тепе-теңдігіне қайтаратын тенденцияларға тап болады және ол біртіндеп құлдырайды.

Гегемонияның шегі. Теорияға сәйкес, сыртқы және ішкі факторлар гегемонияның сөзсіз шектерін қояды. Ең алдымен, экспансия саясаты (география, климат, коммуникация) алға жылжыған сайын шығындардың өсуіне және басқа мемлекеттердің теңгерімінің артуына әкеледі. Озық технологиялардың таралуы және экономикалық белсенділік пен инновацияның шеткі аймақтарға ауысуы экономикалық және технологиялық көшбасшылықтың біртіндеп жоғалуына әкеледі. Алдыңғы

қатарлы әскери технологиялардың таралуы да көшбасшының бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді. Негізінен гегемонға түсетін жүйелік қауіпсіздікті сақтау шығындары одан да тез өсуде. Ішкі факторларға келетін болсақ, гегемон экономикасының кірістілігі белгілі бір сәттен бастап төмендейді, содан кейін саяси жүйенің эрозиясы пайда болады. Рентабельділіктің төмендеуі гүлденген қоғамда қажеттіліктердің өсу қарқыны өндірістен озып кете бастайтындығына байланысты. Қазіргі экономиканың сервистік сипаты қосымша оның нақты секторының өсуінің баяулау үрдісіне алып келеді. Жедел экономикалық өсу мен жоғары рентабельділіктің бастапқы кезеңі қоғамда паразитизмді, тәуелділікті және сыбайлас жемқорлықта айқын көрінетін қоғамның моральдық деградациясын тудырады. Пайда инновацияға емес, тұтыну саласына көбірек түседі.

21 ғасырдағы АҚШ гегемониясы. Р. Гилпиннің айтуынша, 21 ғасырдың басынан бастап АҚШ гегемонның құлдырау сатысында, өйткені мемлекеттің стратегиясы объективті шарттарға сәйкес келмеді. Көшбасшы болып қалу және өркендеу дәуірін жалғастыру үшін АҚШ жаһандануды басқару және жол бойындағы жағымсыз факторларды бейтараптандыру стратегиясын құруы керек: өз экономикасындағы инновациялардың жеткіліксіз деңгейі, капитал импортына тәуелділікті арттыру, әлемдік экономиканың төмен өсу қарқыны, одақтастармен ынтымақтастықтың төмендеуі, сыртқы саясаттағы біржақтылық, қаржы нарықтарының тұрақсыздығы. Көшбасшылықты сақтау мәселесі жаһандану процесінің түсініксіздігімен де байланысты. К. Уолцтан кейін Р. Гилпин жаһанданудың ауқымы мен сипаты асыра сілтелген және процестің өзі қайтымды деп санайды. Қарама - қарсы үрдіс-аймақтандыру халықаралық жүйеге тұрақсыздандырушы әсер етуі мүмкін. Өңірлік көшбасшы мемлекеттер өңірлік ұйымдарға кірмейтін елдермен экономикалық қатынастардың ашықтығына кедергі келтіре отырып, үстемдікке ұмтылады. АҚШ стратегиясына сыни көзқарасқа қарамастан, Р. Гилпин американдық көшбасшылықты жалғастыруда жаһандық позитивті миссияны қарастырады: көшбасшы болмаса, әлемдік экономика (және оның артында бүкіл халықаралық жүйе) тұрақсыздық пен хаос жағдайына ауысады.

3. Соғыс гегемония механизмі ретінде. Гегемониялық тұрақтылық теориясы жаһандық соғысты халықаралық жүйені қай мемлекет басқаратынын анықтайтын тарихтың негізгі механизмі деп санайды. Халықаралық дағдарысты бейбіт жолмен шешуге болады, бірақ тарих қалыптастырған негізгі механизм әлі де соғыс болып табылады. Соғыстардың еріксіздігі әлемдік көшбасшының өзгеруіне және жаңа әлемдік тәртіптің орнауына әкелетін мемлекеттердің біркелкі емес экономикалық даму заңынан туындайды. Р. Гилпин әдетте гегемониялық соғыстың басталуынан бұрын болатын бірнеше шарттарды бөліп

көрсетеді: компромиске келу мүмкіндігі азайған кезде мүдделер қақтығысы жоқу кеңістікті "қысу"; қақтығысушы тараптардың бірі объективті түрде кешіктірілген өзгерістер жасау үшін алдын алу соғысы идеясына келеді; әлемдік саясаттағы оқиғалар бақылаудан шыға бастайды.

Теорияның сыны. Сыншылар гегемониялық тұрақтылық теориясын саяси экономикалық талдаудың барлық артықшылықтарымен оның ғылыми қатаңдығы мен логикалық дәйектілігі жоқ екенін атап өтті. Р. Гилпин халықаралық саясаттың құрылымдық идеясына сүйенсе де, оның канондарын сақтауда сәйкес келмейді. Құрылым ұғымына қатынастар да, процестер де, саясаттың әртүрлі субъектілері де кіреді, осылайша К.Уолц бойынша жүйе мен құрылым арасындағы айырмашылықтар жойылады.

Теорияның өзі тарих пен экономикалық саясаттың мысалдарымен суреттелген Р. Гилпиннің априорлық гипотезаларының жиынтығы ретінде құрылған. Оның анархизм туралы пайымдауының логикасы зардап шегеді: гегемонның үстемдігі мемлекеттердің егемендігі мен заңды жоғарғы биліктің жоқтығы принципін жоймайды. Әлемдік тарихты "империялар" мен "гегемондар" кезеңдеріне бөлу жеткілікті негізделмеген. Сынға мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының ерекшелігін талдауда жеткіліксіз есепке алу, басқару тетіктерін мемлекет деңгейінен халықаралық жүйе деңгейіне экстраполяциялау сияқты оңайлатулар себеп болады. Сонымен бірге, бір жағынан ұлттық және халықаралық экономика мен екінші жағынан халықаралық саясат арасындағы байланыстың нақты тетіктерін іздеу теориялық және іс жүзінде саяси өзектілігі бар өте сұранысқа ие міндет болып қала береді. Сондықтан Р. Гилпиннің ілімі саяси ғылымда өте танымал болып қала береді.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Гегемониялық тұрақтылық теориясы негізгі ережелерін атаңыз.

1 –деңгейлік сұрақ. Гегемониялық тұрақтылық теориясы кезеңдерін атаңыз?

2–деңгейлік сұрақ. Гегемониялық тұрақтылық теориясы шегін атаңыз?

2–деңгейлік сұрақ. 21 ғасырдағы АҚШ гегемониясы жайлы ақпарат беріңіз.

3–деңгейлік сұрақ. Гегемониялық тұрақтылық теориясының танымалдығына тоқталыңыз.

ОБӨЖ тапсырмалары: Соғыс гегемония механизмі ретінде.

БӨЖ тапсырмалары: Гегемониялық тұрақтылық теориясы тұрғысынан қырғи қабақ соғыс және биполярдан кейінгі әлемдегі халықаралық қатынастар.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, _____ Қазақ тіліне ауд. Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşüncüler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.